Modern Türklük Araştırmaları Dergisi
Cilt 3, Sayı 1 (Mart 2006)
Mak. #3, ss. 7-20
Telif Hakkı©Ankara Üniversitesi
Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

Çağdaş Kırgız Edebiyatına Dair

Salican Cigitov

Kırgızistan – Türkiye Manas Üniversitesi

ÖZET

Çağdaş Kırgız edebiyatını konu alan bu makale Sovyetler Birliği döneminde oluşturulan bu edebiyatın hangi esaslar dâhilinde araştırılması gerektiğine dair araştırmacılara fikir vermek maksadıyla kaleme alınmıştır. Çünkü birçok araştırmacı ortaya çıkardıkları eserlerde hatalara düşmekte ve Kırgız edebiyatını yanlış yorumlamaktadır. Netice itibariyle yıllar içerisinde gözlemlemiş olduğumuz bu hataların tekrarlanmaması Kırgız Edebiyatının gelişmesini sağlayacak yegane unsurlardan birisidir. Geçmişte kalan ideolojik bakış açılarını terk ederek ortaya çıkarılan eserleri objektif bir bakış açısı ile yeniden değerlendirme işi ise edebiyatımızın geleceği için vazgeçilmez bir zorunluluktur. Neticede bazı edebiyat araştırmacılarının vücudu günümüzde yaşadığı halde kafaları Sovyetler döneminde yaşamaktadır. Biz bu yanlış bakış açısını tahlil edip yıllar içerisinde gözlemlemiş olduğumuz hataları elden geldiğince yazımızda belirtmeye çalıştık.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Çağdaş Kırgız Edebiyatı, SSCB dönemi, Rus edebiyatı, ideoloji, edebiyat

ABSTRACT

This article studies the development of Modern Kyrgyz Literature in order to open up new avenues for the researchers of the field. Many researchers made grave mistakes while they study the Kyrgyz Literature since it is a young literature and there are not many resources available for them. This article aims at preventing such repeated mistakes by giving them clear guidelines. It has been realized that many Kyrgyz researchers approach to the literature with communist ideology and prejudices, their minds lingering in the Soviet times. This article warns the researchers from the possible mistaken methods, by giving the examples of recent works.

KEY WORDS

Modern Kyrgyz Literature, USSR, Russian literature, ideology, literature

17 Ekim devrimine kadar geçen süreçte Kırgız dilinde, hatta genel itibariyle bu dilin bazı diyalektlerinde bir takım metinler kaleme alınmış olsa da bahsi geçen metinlerde işlenen dil tam manasıyla bir yazı dilinin özelliklerini taşımıyordu.

Meselâ, zamanın süreli basın yayın organlarında dil olarak Kırgızcadan yararlanılmıyor, ilköğretim okullarında "Kırgız Dili" adında bir ders olmadığı gibi, Kırgızca başlı başına bir dil olarak değerlendirilmediği için herhangi bir okulun programındaki dersler arasında yer almıyordu. Ayrıca Kırgızca devlet dokümanlarında ve devletler arası yazışmalarda ise hiç kullanılmıyordu.

Bahsi geçen dönemde kaleme alınan metinler (bu metinlerin çoğu şiirdi) ise bizim "literatura" manasında anladığımız edebiyatın standartlarından uzak, çağdaş sanatın talep ettiği edebî kriterlerin seviyesinde değildi.

Batıdan giren türlerin işlenmesiyle ortaya çıkan Çağdaş Kırgız edebiyatı ise Sovyetler Birliği döneminde ortaya çıkmıştır.

Nitekim 70 yıllık Sovyetler Birliği döneminde Batı edebiyatından giren türler Kırgız dili kullanılmak suretiyle işlenmiş, edebî metinler kaleme alınmış ve bu sürecin sonucunda ortaya çıkan eserler ise şimdilerde Çağdaş Kırgız Edebiyatı olarak tarif ettiğimiz genelin temellerini oluşturmuştur.

Fakat Kırgız edebiyatı olarak ifade ettiğimiz geneli oluşturan ve Sovyetler Birliği döneminde kaleme alınan bu eserler, tarlada sapıyla samanıyla karışık bir hâlde duran buğday yığınlarından farksızdır. Nitekim bu yığınlar nasıl uzun uğraş ve çabalar neticesinde belli bir süreçten geçirilip ayıklanıyor ve ortaya nihayetinde buğday tanesi, yani fayda çıkarılıyorsa, geride bıraktığımız 70 yıl içerisinde kaleme alınan edebî nitelikteki metinlerin ayıklanması ve Kırgız edebiyatı için faydaya dönüştürülmesi işi yerine getirilmesi gereken zarurî bir gerekliliktir.

Yukarıda anlatmaya çalıştığımız meseleyi başka bir şekilde ifade edecek olursak, Kırgız dili vasıtasıyla kaleme alınan edebî metinleri, yüzyıllar içerisinde gelişimini tamamlayarak belli bir seviyeye gelmiş olan diğer millî edebiyatların ulaşmış olduğu bilgi birikiminden, bu edebiyatların geliştirmiş olduğu edebî kriterlerden ve bakış açılarından yararlanarak yeniden gözden geçirmek, iyi ve kötü arasındaki farkı objektif bir bakış açısıyla belirleyerek son yetmiş yıl içerisinde kaleme alınan bu eserleri en baştan araştırmak günümüzde zarurî bir ihtiyaç hâline gelmiştir.

Bu anlattıklarımızı Kırgız edebiyatının tarihî gelişimini objektif ve ilmî olarak, eleştirel bir bakış açısıyla yeniden ele almak ve ele alınan eserleri tarafsız bir bakış açısının süzgecinden geçirerek zamana yenik düşen eserleri ayıklamak, yaşayabilecek kapasitede olanları ise belirlemek şeklinde ifade etmek de mümkündür.

Zira Sovyetler Birliği dağıldıktan ve üzerine kurulduğu Komünizm doktrini iflas ettikten sonra ortaya çıkan yeni dengeler, yukarda anlattığımız meselenin hayata

geçirilmesini, yani Kırgız edebiyatının gelişim sürecini ve bu süreç dâhilinde ortaya konulan eserlerin yeni baştan değerlendirmeye alınması işini zorunlu bir gereklilik hâline getirmiştir.

Maalesef Kırgız edebiyatı dâhilinde kaleme alınan ve basılan edebî metinlerin bundan sonra da yaşayabilecek düzeyde olanlarını zamana yenik düşenlerden ayıklamak ve belli dönemlerde son derece popüler olan yazarların ciltlerle ifade edebilecek külliyatlarının profesyonel bir kalem tarafından yeniden gözden geçirilerek edebî kriterlerimize cevap verebilecek seviyede olanlarının yeni baskılarının yapılması meselesi el değmemiş hâlde araştırmacıları ve eleştirmenleri beklemektedir. Bu bağlamda her ne kadar bazı yazarların eserleri onların yakın akrabalarının sağladığı malî imkânlarla basılıyor olsa da bu yeni baskılar eskilerinden hiçbir fark taşımamakta, yazarın değerli değersiz bütün eserleri bu baskılara girmektedir.

Diğer taraftan Kırgız edebiyatının Sovyetler Birliği dönemindeki gelişme sürecini araştırmak şeklinde tarifi mümkün olan ilmî çalışmalar Kırgızistan bağımsızlığını kazandıktan sonraki dönemde de çalışma alanı edebiyat olan ilim adamlarımız tarafından Sovyetler Birliği dönemindeki gibi, bu dönemde yerleşen gelenek ve kriterlerden herhangi bir kopma olmadan yürütülmektedir. Nitekim üniversitelerde Sovyetler Birliği dağıldıktan sonraki dönemde de edebiyat konulu, bu ilim dalının bir takım problemlerinin incelendiği eserler kaleme alınmakta, bir kısım yazarlarımızın hayatlarını ve yapıtlarını konu alan doktora ve bitirme tezleri hazırlanmakta, savunulmakta ve nihayetinde bu çalışmalar basılmaktadır. Fakat bahsi geçen bu ilmî çalışmalarda Sovyetler Birliği zamanında yerleşen edebî ölçütlerin, bakış açılarının ve eserleri değerlendirme kriterlerinin, kısacası Sovyet ideolojisinin mitlerinin çok az bir değişikle olduğu gibi korunmakta olduğunu belirtmek durumundayız.

Nitekim geçtiğimiz on yıl içerisinde kaleme alınan bu çalışmaların yazarlarını Komünist ideolojinin çökmesi, bu çöküşle beraber sosyo-ekonomik yapının bozulması ve nihayetinde meydana gelen yeni şartların etkisiyle estetik kriterlerin değişmesi pek de alâkadar etmiyor gibi görünmektedir. Zira bu edebiyatçılarımız Kırgız edebiyatının, doksan derece değişen şartların getirileri ışığında, edebiyat ilminde kaydedilen gelişmeler de göz önünde bulundurularak tarafsız bir bakış açısıyla en baştan incelenmeye muhtaç olduğunu ya anlamak istememekte ya da bu durumu idrak edememektedirler.

Neticede Kırgız edebiyatını konu alan, bu edebiyat dâhilinde ortaya konulan eserler ile önemli yazarların hayatları ve eserlerine dair yapılan çalışmaların sanki değişen hiçbir şey yokmuşçasına Sovyetler Birliği döneminde yerleşen kriter ve bakış açılarıyla kaleme alınması; bu ilim adamlarının vücutlarının günümüzde, kafalarının ise eskilerde, Sovyetler Birliği döneminde yaşadığını düşünmemize sebep olmaktadır.

Elbette millî edebiyatımızı inceleyen ilim dalı günümüzdeki seviyesinde ve

kalitesinde kalmayacaktır. Genç edebiyatçılarımız, özellikle Kırgız edebiyatının tarihî gelişim sürecini gelecekte araştıracak olan genç araştırmacılarımız, inceleyecekleri meselenin açıkça görülebilen bir kısım sıra dışı özellikleri olduğunu daima akıllarında tutarak kalemlerini ellerine alacaktır…

Yukarıda bahsini ettiğimiz genel durum bu makalenin yazarını, Kırgız edebiyatının hangi esaslar dâhilinde incelenmesi gerektiği meselesi üzerinde düşünmeye sevk etmiş ve vardığımız sonuçlar aşağıdaki gibi sıralanmıştır.

Kırgız Edebiyatı - Orta Asya'da Yaşayan Küçük Bir Halkın Edebiyatı

Takdir edileceği gibi nüfusun az olması bir halk için her zaman avantaj olamıyor, bu durum halkların ruhî medeniyetlerinin bu bağlamda da edebiyatlarının gelişmesi için önemli etkenler, kuvvetli nedenler ortaya çıkaramıyor.

Özellikle yazı dili olan bir halkta kaleme alınan edebî kitapların tirajı; okur kitlelerinin ilmî seviyesi, satın alma gücü ve edebî metinleri okuma alışkanlığı kazanıp kazanmadığıyla yakınen alâkalı olduğu gibi bu kitlelerin nüfus oranındaki ağırlık merkezi ile de sıkı bir şekilde bağlantılıdır. Daha basit bir anlatımla edebî kitapları satın alan ve okuyan, biz edebiyatçıların kitap dostu dediğimiz kitleler, nüfusu çok olan halkların içinde çok oluyor. Neticede kitapların basılması, satılması ve kitabın ekonomik bir sektör hâline gelmesi çabuklaşıyor. Diğer taraftan kitaba ilginin çok olması, tirajı yakından etkiliyor, tirajın yüksekliği ise yeni kitapların yazılması zorunluluğunu doğuruyor ki bu durum, edebî metin kaleme alan yazarların bahsi geçen halk arasından çok çıkmasını, yani millî edebiyatın gelişimini sağlıklı ve seviyeli bir ortamda yürütmesini sağlıyor.

Kısacası nüfusu çok olan halkların içinden yazarlar da kitap dostları da çok çıkıyor. Örneğin yüz otuz milyon Rus'un ve sayıları yüz milyon civarındaki ikinci dili Rusça olan Sovyet Cumhuriyetleri halklarının yaşadığı eski Sovyetler Birliği'nde, Rus dilinde basılan bazı kitap ve dergilerin tirajı 1,5-2 milyon civarındaydı. Nüfusunun çok olması şimdiki Rusya Federasyonu'nda özelleştirilse dahi basım evlerinin ticarî faaliyetlerini kesintiye uğramadan devam ettirmelerine imkân sağlamakta ve neticede bu durum Rus edebiyatının gelişimini herhangi bir duraklamaya uğramadan normal düzeyde devam ettirmesine neden olmaktadır.

Fakat Kırgızistan'da nüfus, Sovyetler Birliğinin kurulduğu yıllarda 600-700 bini, dağıldığı yıllarda ise 2,5 milyonu ancak bulmuştur. Sovyetler Birliği yönetimi Kırgız dilinde edebî eser yazılmasını ödediği yüksek miktarlardaki telif ücretleriyle desteklese, bu eserlerin basılmasını yazarları için problem olmaktan çıkarıp dağıtımının ve satışının sağlıklı bir şekilde yapılmasını sağlasa da, hatta bu kitapların maliyetlerinin çok altında bir fiyatlarda satılması için ek ödenekler ayırsa da,

edebiyatçısı, eleştirmeni, şairi ve yazarı ile birlikte Kırgız halkının içinden yeni türlerde eser veren beş yüz kalem ancak çıkabilmiştir. (Kırgızistan Yazarlar Birliği üyesi: 229).

Diğer taraftan Kırgızca yazılan edebî kitapların ortalama tirajı ise on bini geçmemiştir. Elbette yetmiş yıl içerisinde bir takım kitaplar otuz bin tiraj ile basılmıştır. (Örneğin, Manas üçlemesinin ek varyantı, 1958; Cengiz Aytmatov'un *Elveda Gül Sarı* adlı kitabı, 1978) Fakat bu kitaplar kitap evlerinin raflarında son derece ucuz bir fiyat karşılığı alıcılarını beklemiş, uzunca bir süre raflarda bekletilen kitapların fiyatları neredeyse yok pahasına denecek kadar ucuzlatılmıştır. Bütün bunlar da kitapların satılmasını sağlayamayınca başka çare kalmadığından dolayı bahsini ettiğimiz eserler en azından kâğıtlarından faydalanılmak üzere kağıt kazanımına gönderilmiştir. Sonuç olarak nedense okuması yazması olan Kırgızlar kendi ana dillerinde yayınlanan kitapları satın alma alışkanlığı kazanmamıştır.

Zira XX. yüzyılda Kırgız dilinde yazılan ve basılan kitap sayısı Fransız ya da İngiliz dilinde sadece bir yıl içerisinde basılan kitap sayısından yüzlerce kat daha azdır. Örneğin Fransız dilinde her yıl binlerle ifade edilebilecek rakamlarda roman basıldığını farz edelim, Sovyetler Birliğinin kuruluşundan yıkılışına kadar geçen 70 yıllık süre içerisinde Kırgız dilinde yazılan 72 romanın (yetmiş iki) basıldığını burada belirtmek durumundayız.

Sovyetlerin yıkılmasından sonra kitapların ucuz fiyatlarla satılabilmesi ve yazarların telif ücretleri için ayrılan ek ödenekler kaldırılmış, neticede yeni edebî kitaplar çok az çıkmaya başlamıştır. Elbette bu şartlar altında yazarlığın başlı başına bir meslek olduğu eski günlerdeki gibi ev geçindirebilen, yaşamak için gerekli temel ihtiyaçları karşılamak için yeterli maddî imkânların sağlanabildiği bir meslek dalı olmaktan çıkmasıyla edebiyatımızın gelişimi de sekteye uğradı, edebî gelişim süreci tamamıyla durmamakla beraber son derece yavaşladı, kitapların tirajı da sayısı da her geçen gün daha da azaldı. Kırgız halkının nüfusunun az olması ve genel itibariyle ülkenin fakirliği, elbette bu durumun ortaya çıkmasında önemli faktörler arasındadır.

Demek ki Kırgız edebiyatını ilmî prensipler dâhilinde incelerken ve bu edebiyatı dünya edebiyatları ile karşılaştırırken küçük ve ekonomik olarak zor durumda olan bir halkın edebiyatı olduğunu daima göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Kırgız Edebiyatı - XX. Yüzyıla Kadar Sosyal ve Tarihî Gelişimden Uzakta Kalan Halkın Edebiyatı

Hepimizin bildiği gibi Kırgız *uruu*ları (urukları) yüzyıllarca konar göçer bir hayat tarzı yaşamaları nedeniyle dünya medeniyetinin kazanımlarından uzakta kalmış, insan oğlunun değişik alanlarda yapmış olduğu icatlardan habersiz yaşamışlardır. Son derece gecikmeli olsa da çağımızın medeniyet ve kültür alanlarında kaydetmiş olduğu kazanımlarla tanışan Kırgızların bahsi geçen ilerlemelerin bilgi yığınlarını bu

yollardan çok daha önce geçmiş bir medeniyetin dili aracılığı ile öğrenmekten başka çaresi yoktu. Fakat yabancı bir dili tam manasıyla öğrenerek bu dilin bilgi hazinesine direkt olarak hükmedebilme kabiliyeti kazanmak hem bireyler hem de genel itibariyle bir toplum için yapılması çok zor bir iştir. Bu yüzden gelişerek diğer dünya milletleri için örnek hâline gelen medeniyetlerin, Kırgız halkı, özellikle de Kırgız aydınları tarafından tam manasıyla anlaşılması son derece çetrefilli bir sürecin neticesinde olmuştur. Bu durumun ortaya çıkmasında, geniş halk kitlelerinin yabancı bir dili öğrenebilmesi için gerekli şartların ve maddî kaynakların bulunmasının zorluğu etkili olduğu gibi Kırgızların kafa yapısının bahsi geçen medenî gelişimi tam manasıyla kavrayarak bu medeniyeti kendi malıymış gibi kullanmaya müsait olmaması da bunda etken rol oynamıştır.

Kısacası Kırgız yurdu, belli bir dönemden sonra dünyada lider hâline gelen Hıristiyan uygarlığının medenî devletlerini, bilim ve teknik açıdan kaydettiği gelişmeleri, bunlardan başka özellikle sosyal bilimler alanındaki yenilikleri Sovyet Rus varyantında, yani ideolojik bir bakış açısının süzgecinden geçtikten sonra, yani eksik olarak öğrenmiş, yarım yamalak bir biçimde ulaşılan bilgiler yüzeysel olarak fikir sahasında kullanılmak istenmiş, yani Kırgız halkının medenîleşme süreci yarım kalmıştır.

Demek ki Kırgız edebiyatını ilmî temeller dâhilinde inceleyecek olan ilim adamlarının bu edebiyatı ortaya koyanların daha yüz yıl öncesine kadar göçer bir hayat yaşayan halkın içerisinden çıkan kalemler olduğunu, bu halkın öğrenmeye çalıştığı medeniyeti yarım yamalak, yüzeysel bir şekilde ancak anlayabildiğini ve Kırgız edebiyatının dünya bilgi merkezlerinin çok uzağındaki bir coğrafyada kalan küçük bir halkın edebiyatı olduğunu göz önünde bulundurmaları gerekmektedir.

Kırgız Edebiyatı - Dünyadaki En Genç Edebiyatlardan Biri

Herhangi bir şeyin gençliği, onun birçok açıdan çiğliğinin, tecrübesizliğinin ve yetişmeye muhtaç olduğunun belirtisi değil midir?

Bir çocuğun doğar doğmaz konuşmaya başlaması, on yaşlarına basınca buluğ çağına girmesi, etrafındaki yiğitlerin beyi olması, devlerle güreşmesi, onları yenmesi halkı kötülüklerden tek başına koruması gibi garip hâller sadece masallarda tesadüf edilebilecek durumlardır. Gerçek hayatta ise her bir birey doğar doğmaz otomatik olarak son derece meşakkatli bir sosyalleşme sürecini yaşamaya başlar, kendisini bireyi olduğu toplumun dilini, örf-âdet ve geleneklerini ve medeniyetini öğrenme devresinden geçerken bulur. Bu sosyalleşme devresi 20-25 senelik bir zaman talep eden bir dönemdir.

Millî yazı dilinin meydana gelmesiyle birlikte ortaya çıkan millî edebiyat da ancak uzun bir zaman diliminin verdiği birikimle ortaya çıkar ki ancak bu birikim

neticesinde ortaya çıkan dil ile klasik olarak nitelendirebileceğimiz eserler vücuda getirilir. Bu konu ile alâkalı Amerikan-İngiliz edebiyatının mühim üstatlarından Henri James şunları söylemiştir: "Büyük bir tarihî geçmiş yoksa, az da olsa gelenek görenek kurulmaz; büyük bir geçmişe dayanan geleneklerden söz edemeyeceksek çoktan oluşması gereken edebî zevk için norm aramanın manası da yoktur ve eğer edebî zevkin yüzyıllar boyu büyük bir sabırla işlenerek oluştuğundan bahsedemeyeceksek öyle veya böyle sanattan, yani "iskustva"dan söz etmenin de imkânı yoktur."

Herhangi bir millî edebiyatın kemale ereceği, bu edebiyatın klasik eserler vücuda getirilebilecek seviyeye ulaşabileceği döneme kadar elbetteki bir takım emekleme devrelerinden geçmesi doğaldır. Bu duruma örnek olarak Rus edebiyatını göstermek mümkündür.

Hepimizin bildiği gibi Rus edebiyatının bütün dünyada kabul görmesi ve klasik çıkarmış hatırı sayılır edebiyatlar arasına girerek dış dünyada tanınması, A. S. Puşkin, L. N. Tolstoy, F. M. Dostoyevskiy ve A. P. Çehov'un başını çektiği yeteneklerin XIX. yüzyılda ortaya koydukları eserler sayesinde olmuştur. Fakat Rus edebiyatının yukarıda ismini zikrettiğimiz edebiyat adamlarının verdikleri eserlerle dünya edebiyatları arasına girmesi bir anda meydana gelen bir olgu değildir. XIX. yüzyıla kadar bin yıl boyunca, özellikle de XVII. yüzyıldan sonra dünyanın hem ekonomik hem de kültürel açıdan önde giden halklarının medeniyet ve edebiyat alanlarındaki edinmiş oldukları tecrübeleri öğrenmeye çalışan Ruslar, özellikle hayatın görünüşlerini kelimelerle anlatmak, ifade etmek ve betimlemek fiillerinin olmazsa olmaz kurallarını öğrenmekle meşgul olmuş ve bu tecrübeleri kendi edebiyatlarına aktarmışlardır. Değişik bir şekilde ifade edilecek olursa, Rus edebiyatının anlaşılmaz bir muvaffakiyetle gelişmesinde Rus ruhî medeniyetinde özellikle de Rus edebiyatı ve yazı dilinde binlerce yıl içerisinde edinilen temel birikim etkili olmuştur.

Fakat, ancak bir asırlık kısa bir zaman dilimi içerisinde işlenen Kırgız edebiyatında, dünya standartlarında klasik eserlerin vücuda getirilmesine temel olacak medenî ve edebî özellikler günümüzde de oluşumunu devam ettirme aşamasındadır. Elbette bu eksikliğin en önemli sebebi edebiyatımızın uzun bir geçmişe sahip olmayan genç bir edebiyat olmasıdır.

Kırgız edebiyatının uzun bir geçmişe sahip olmaması nedeniyle olgunlaşma sürecini geçirmekte olduğunu gündeme getirdiğimiz zamanlarda meseleye duygusal olarak yaklaşan bir kısım ilim adamlarımız karşı görüş olarak Cengiz Aytmatov'un eserlerini örnek olarak göstermekte. Fakat millî sembolümüz hâline gelen Aytmatov'un iki dilli bir yazar olduğu gerçeği bu karşı görüşü öne sürenlerce nedense hiçbir zaman akıllara getirilmemekte.

Elbette ki tartışmasız, Cengiz Törökul uulu Kırgız milletine mensup. Onun bir çok eserinde Kırgız halkı, yurdu, hayatı betimleniyor. Nitekim Aytmatov, eserlerinin

üçte birini Kırgızca kaleme almış ya da Rusçadan kendisi Kırgızcaya çevirmiştir. Nihayetinde Aytmatov'un Kırgız edebiyatının gelişim sürecine katkıda bulunan yazarların arasında saymak için bir çok neden var.

Diğer taraftan Aytmatov'un eserlerinin üçte ikisini Rus dilinde kaleme aldığı ve bunların başkaları tarafından Kırgızcaya çevrildiği gerçeğini ise göz ardı etmemiz mümkün değil. Cengiz Aytmatov gibi içinden çıktığı halkın hayatını Rus dilinde kaleme aldığı eserlerde son derece etkileyici betimlemelerle anlatan Abazalı yazar Fazil İskander ve Rus dilinde kaleme aldığı hikâye ve uzun hikâyelerinde çoğunlukla Odesalı Yahudilerin günlük hayatını, doğasını ve kültürünü anlatan Yahudi dinine mensup Emanuel Babel de Rus edebiyatı çerçevesi içerisinde değerlendirilen yazarlardır. Bu yüzden eserlerinin üçte ikisini Rusça yazan Cengiz Aytamtov'un da Fazıl İskander ve Emanule Babel gibi Rus edebiyatı yazarları arasında değerlendirilebilecek yanları var.

Nitekim Cengiz Aytmatov'u Kırgız yazarların genelini yansıtan, Kırgız edebiyatı dâhilinde eserler veren kalemlerin yazarlık seviyelerini bizlere anlatan bir çıta olarak kabul etmek imkânsızdır. Neticede onun eserlerindeki estetik yapıyı Kırgız nesrine mal etmek ve bu eserleri Kırgız nesrinin gelişim sürecini gösteren kilometre taşları olarak kabul etmek gerçekle bağdaşmayan, edebiyat metodolojisi açısından da sakıncalı sonuçlar doğurabilecek yanlış bir bakış açısıdır.

Sonuç olarak Kırgız edebiyatını araştırmak isteyen ilim adamlarının, üzerinde duracak oldukları edebiyat tarihinin ve edebiyatın, köklü bir geçmişe sahip olmayan temeller üzerine kurulduğunu anlamaları ve Rus edebiyatı dâhilinde de değerlendirilmeye müsait yanları olan Cengiz Aytamtov'u ve onun kaleme almış olduğu eserleri Kırgız edebiyatının ortalama gelişim sürecini gösterecek kıstaslar olarak kabul etmenin araştırmalarını son derece yanlış sonuçlara sürükleyebileceği gerçeğini akıllarından çıkarmamaları gerekmektedir.

Kırgız Edebiyatı - Ancak XX. yüzyılında başlarında kâğıt üzerine yazılmaya başlayan, yetmiş yıl içerisinde bir takım gelişmeler gösterse de hâlâ tam olarak oturmamış, günümüzdeki bilgi akışına hükmedemeyen ve dünya medeniyetlerinin kazanmış olduğu bilgi birikiminin milyonda birini belki yeni yeni anlamaya başlayan yazı dili vasıtasıyla oluşturulan edebiyat

Esasında her bir halkın yazı dili, bahsi geçen yazı dili hangisi ise o dilde konuşan aydınların nesiller boyu uğraş vermeleri ile ortaya çıkar, uzun yıllar içerisinde belli bir çerçevenin içine oturur ve sözlü dilden uzaklaştığı kadar bizim yazı dili dediğimiz kavramın gerektirdiği ölçülerde bir dil ortaya çıkar. Ve elbette millî yazı dili dediğimiz kavramın gelişmesi, bu yazı dilinin temel aldığı sözlü dilde konuşan, özellikle de

edebî metinler kaleme alan aydın kitlesinin hem sayısı hem yetenekleri hem de ilim seviyesi ile yakından bağlantılıdır.

Yazı dili, halk dilinin gramatikal ve leksikolojik özelliklerinden faydalanarak gelişim yoluna başlarken, bu süreç içerisinde, fikir ve duyguları ifade biçimleri, hayatın görünüşleri ve tabiatı betimleme şekilleri açısından sözlü dilden farklı bir kulvara girer, kısacası sözlü dilden uzaklaşır ve sözlü dilin ifade imkânlarını kat be kat aşan yapma bir dil hâlini alır. Bu duruma örnek olarak Fransız yazı dilini göstermek mümkündür. "Fransız yazı dili ile sözlü dili birbirinden alabildiğine uzaklaşmıştır" şeklinde bir tespitte bulunan ünlü linguist J. Vanderes sözlerinin devamında "Bu yüzdendir ki Fransızlar yazarken kullandıkları dil ile hiçbir zaman konuşmazlar, konuşma dili ile arada sırada bir şeyler karalasalar da hiçbir zaman yazmazlar" demektedir.

Neticede sözlü dilden uzaklaşan, aydınlar tabakasının kullandığı yazı dili, o dili konuşmayı öğrenen yeni nesiller için herhangi bir yabancı dilden farksızdır. Nitekim bahsini ettiğimiz yazı dili sadece ilköğretim okullarının veya üniversitelerin müfredatlarına konulan edebiyat derslerinde değil, diğer derslerde de öğretilir. Neticede yazı dilinin bütün üslûp zenginliklerinin, gramatikal ve leksikolojik özelliklerinin yeni nesiller tarafından belli bir düzeyde öğrenilmesi 15-20 yıl gibi uzun bir zaman dilimi içerisinde ancak gerçekleşir.

Kırgız yazı dili ise esasında taşradaki ilköğretim okullarında, az da olsa üniversitelerde, yüksek okullarda ders olarak okutulmakta, haber alma ve basın yayın organları tarafından işlenmekte, bazı devlet dairelerinde kullanılmaktadır. Fakat ana dilimiz, siyaset, din, diplomasi, felsefe, psikoloji, lojik sosyoloji ve kültüroloji gibi alanlarda işlenmemekte, daha doğru bir tabirle kullanılmamaktadır. Yani yazı dilimiz ile konuşma dilimiz birbirinden hâlâ uzaklaşmış değildir, yani Kırgız yazı dili yukarıda da değindiğimiz gibi gelişmiş bir yazı dilinden beklenen şartlara cevap vermekten uzaktır. Bu durum Kırgız dilinin gelişmiş bir yazı dili olarak oluşumunu hâlâ tamamlamadığını ve bu oluşum sürecini yaşadığını göstermektedir.

Neticede her türlü edebî metnin, -bir an için bu edebî metinlerin tamamını edebiyat diye ifade edelim-, yazı dilinin leksikolojik, morfolojik ve üslûp repertuarına biriktirdiği betimleme, ifade etme ve etkileme özelliklerinden yararlanılarak ortaya konulduğunu kabul etmek durumundayız. Yazı dili olma sürecine girmiş, fakat tam manasıyla kemale ermemiş Kırgız dilinde ise ilmî, siyasî ve dinî üslup özellikleri oturmadığı için Kırgız edebiyatı genellikle konuşma dilinin sınırlı imkânlarına dayanarak ortaya konulmuştur. Sonuç olarak, edebiyatımızın gelişimini konuşma diline dayanarak sürdürmektedir.

Eğer her bir halkın aydın tabakasının duygularının, düşünme yeteneklerinin ve kelimelerle duygularını ifade edebilme gücünün, ana dilinin yazı türündeki şeklinin

üslûp açısından ne derece geliştiği ile yakından alâkalı olduğu fikrini kabullenecek olursak, bu takdirde Kırgız yazı dilinin hâlâ tam olarak gelişim sürecini tamamlamamış olması durumunun, Kırgız yazarların edebî düşünme özelliklerini ve kalem güçlerini eksik bıraktığını ve eserlerinin edebî kalite açısından olumsuz etkilendiği sonucuna varmamız son derece doğal bir olgudur.

Demek ki Kırgız edebiyatına dair yapılacak olan ilmî çalışmalarda, bu edebiyatın oturma sürecini yeni yeni tamamlama yoluna giren, kemale ermemiş bir yazı dili vasıtasıyla ortaya konulan bir edebiyat olduğu meselesi hiçbir zaman akıllardan çıkarılmamalıdır.

Kırgız Edebiyatı- Devlet desteği ile ortaya çıkan, devletin verdiği maddî yardımlarla gelişim sürecini devam ettiren, fakat diğer taraftan yine devletin politikalarının propagandasını yapmakla mükellef, kesintisiz olarak resmî otoritenin kontrolünde olan edebiyat

İster kabul edelim, ister etmeyelim, Çağdaş Kırgız edebiyatı olarak ifade edilen kavram, yani Çağdaş Kırgız edebiyatı, Sovyetler Birliği'nin siyasî istekleri, maddî yardımları ve değişik alanlarda sağladığı imkânlarla ortaya çıkmış ve yine devletin koruması ve sağladığı olanaklarla gelişimini yetmiş yıl boyunca herhangi bir kesintiye uğramadan devam ettirmiştir. Kısacası Kırgız edebiyatı, hükümetin ekonomiye müdahalesinin olabildiğince kısıtlı olduğu, özel mülklere serbestlik tanınan ve özgür bir toplumda değil, yeni bir sosyal yapı kurma endişesindeki devlet gücü tarafından ortaya çıkarılmıştır.

Her ne kadar Sovyetler Birliği döneminde devlet, Kırgız edebiyatını ve bu edebiyat dâhilinde eserler veren yazarları her açıdan desteklemişse de bu destekle beraber edebiyat üzerinde daimî olarak nitelendirilebilecek bir sansür baskısı da oluşturmuş ve Kırgız edebiyatı Sovyet hükümetlerinin açtığı kampanyaların propagandasını yapan siyasî bir organ olarak kullanılmıştır.

Bu yüzden edebiyatımız, Sovyetler Birliği yıkılına kadar dış dünyadan habersiz kalmıştır. Bu kapalılığın ve sansürün sonucunda ise sosyal yapının, hayallerin, arzuların kısacası hayat gerçekliğinin aynası olmaktan uzak kalan Kırgız edebiyatı, propaganda aracı hâline dönüşmüş, partinin siyasî görüşlerini ve ideolojisini yansıtan bağımlı bir edebiyat hâline gelmiştir.

Fakat her türlü baskı ve sansür uygulamalarına rağmen Kırgız edebiyatını ortaya koyan nesiller, ana dillerini işleyerek, örneğin olay halkaları kurmak, kurulan olay halkalarını verilen tasvirlerin de eşliği ile ilginç hâle getirmek, hayattan aldıkları kesitleri, insanları, tabiat görünüşlerini canlı bir şekilde betimlemek, şahıs ve olay örgüsü arasındaki bağlantıyı kurabilmek gibi yazarlara has becerilerin yanı sıra Kırgız

dilini kullanarak psikolojik tahliller yapmak gibi edebiyatın temel teori alanlarında kendilerini yetiştirmişler, dünya edebiyatlarının, özellikle de daha rahat anlayabildikleri Rus edebiyatının yüzyıllar içerisinde birikimi neticesinde oluşmuş olan beğeni çizgisini az da olsa kendi kafalarında oluşturabilmişlerdir.

Demek ki Kırgız edebiyatını konu alan ilmî çalışmalarda, bu edebiyatın Sovyetler Birliği döneminde bizzat devlet eliyle kurulduğu, sansür baskısı altında geliştiği ve dünya standartları ile karşılaştırıldığı zaman birçok eksiklerinin olduğu göz önünde bulundurulmalı ve yetmiş yıl içerisinde gelecekte yazar olacak genç kalemlerin dayanabilecekleri belli bir temelin ancak oluşturulabildiği unutulmamalıdır.

Kırgız edebiyatı - genel olarak herhangi bir entellektüel temeli olmayan, yazarlık meziyetleri açısından yetersiz ve dünya standartlarının altında eğitim almış yazarlar tarafından ortaya konulan edebiyat

Elbette her şeyin bir başlangıcı vardır. Kırgız edebiyatı da bir noktadan başlamış, gelişme yoluna girmiştir ki takdir edileceği gibi bu başlangıcı yapacak olan kalemler olmadan bunun olması düşünülemez. İlk yazarlarımızın en büyük eksikliği ise kendilerinden önce örnek alabilecekleri bir temelin olmamasıdır. Temeli onlar atmış, bu yüzden eğitim aldıkları yıllarda, ders kitaplarında Kırgız edebiyatı diye bir kavramla karşılaşmamışlardır. Modern manada eğitim almamaları, şahsî olarak düşünme yetilerinin çeşitli sebeplerden dolayı gelişememesi, düşünmek denilen şeyin insana verdiği azabı, bu azabı kâğıt üzerine dökme ıstırabını çekmemeleri gibi eksiklerine rağmen millî bir edebiyatın temellerini onlar attılar.

Sonraki nesillerde eğitim açısından iyileşme görülse de, genel kültür, dünya görüşü ve orijinal düşünme yetileri açısından bu yazar nesilleri ne Batı'nın ne de Sovyet Rusya'nın kendileri ile zamandaş kalemlerinin düzeyine denk olabildiler.

Elbette bunun sebepleri vardı. Şehirde doğup büyüyen bir ikisi haricinde bu yazarların çoğu köy ilköğretim okullarından, ideolojinin ayyuka çıktığı ders kitaplarından, yetersiz öğretmenlerden ilim almış, üniversite yıllarında ise geriye dönük bu eksikliği kapayamamış, bilgi fakiri ana dillerini işleme gayretindeki kalemlerdi.

Bu yüzden bu kalemler ne kadar gayret ettiyse de Batı medeniyetinin yetiştirdiği kalemlerin seviyesine hiçbir zaman ulaşamamıştır.

Diğer taraftan hayatını yüksek miktarlardaki akademik burslarla kazanan ve geçindirmesi gereken bir ailesi olmayan Alıkul Osmonov, Komünist rejim tarafından Kırgız halkının içerisinden çıkan Sovyet yanlısı ilk yazarlar olmaları sebebiyle şımartılan ve çeşitli ayrıcalıklar verilen T. Sıdıkbekov ile A. Tokombaev ve nihayetinde millî gururumuz Cengiz Aytmatov haricindeki diğer yazarlarımız ise gündüzleri

hükümet dairlerindeki işlerinde çalışmış, eserlerini ise ancak boş vakitlerinde yazabilmiştir. Yani yazarlarımızın büyük çoğunluğu için edebî yaratıcılık işi tam manasıyla geçimlerini sağladıkları profesyonel bir meslek olmaktan çok boş vakitlerini değerlendirdikleri bir uğraş, ek olarak gelir elde edebilecekleri ikinci bir iş olarak görülmüş, esasında içinde bulundukları şartlar bunu zorunlu kılmıştır.

Demek oluyor ki Kırgız edebiyatını incelemek isteyen bir araştırmacı bu edebiyatın genel manada ilim ve estetik kriterler açısından kendisi ile zamandaş Alman, İngiliz, Fransız ve Rus yazarlarla denk olamayan ve yazarlığı profesyonel bir meslek olarak göremeyen yazarların kaleminden çıkan edebiyat olduğunu aklından çıkarmamalıdır.

Kırgız edebiyatı - içerik ve tür olarak Batı edebiyatında işlenerek ortaya çıkan ve başka halkların edebiyatlarına da geçen edebî türlerde verilen eserlerle ortaya çıkan ve bu türlerin belli ölçülerde yerleştiği edebiyat

Kırgız edebiyatının temellerini atan kalemler şiir, piyes, hikâye veya roman türündeki eserleri Çin, İran, Arap veya Hindistan edebiyatlarında gelişen, oluşan ve bu halkların dilleri vasıtasıyla işlenen türleri taklit ederek kaleme almış değillerdir. Çünkü ilk yazarlarımız yukarıda bahsi edilen halkların dilini de edebiyatını da bilmiyorlardı. Sonraki yazar nesilleri arasında da Doğu halklarının diline ve edebiyatına vakıf olan bir kalemin çıktığını söylemek çok zor.

Diğer taraftan yazarlarımız, ilk kaleme aldıkları hikâyeleri, uzun hikâyeleri veya romanları yazarken Kırgız destanlarında faydalanılan olaylar zincirinden, tasvir usullerinden veya kahramanların konuşma biçimlerinden yararlanmamışlardır. Ya da ilk yazarlarımızın kaleme aldıkları ilk piyesler için Kırgız folklorunda örnek alabilecekleri bir tür gelişmemişti. Ve Kırgız edebiyatında örneği verilen modern manada anladığımız şiir türü hem işlenen temalar hem de şekil açısından sözlü destan türlerinden bambaşkaydı.

Örneğin Kasım Tınıstanov'un 1919 yılında yayınlanan "Ayga", "Bayçeçeyke" adlı şiirlerini ele alalım. Bu şiirler "aya" ve ömrü kısa olan bir çiçeğe, kardelene yazılmış. Başka bir tabirle şair, ay ve kardelen çiçeğine sıcak duygular beslediği bir insana (Örneğin güzel bir kıza) gösterebileceği yaklaşımın bir benzerini göstermiştir. Bu şekilde içeriği olan şiirleri sözlü edebiyattan mum yakıp özel olarak arasak dahi bulamayız. Neticede okuma yazması olmayan herhangi bir halk şairinin ayı, kardelen çiçeğini (gülü) veya bir ağacı romantik gözlerle seyredip, birden bire duygulanarak sevdiğini aklına getirmesi, bu sembollere şiirler yazması yanlış anlaşılmasın, ama düşünülmesi zor bir ihtimal.

Kısacası, Çağdaş Kırgız Edebiyatı halk edebiyatının uzantısı olarak ortaya

çıkmamış, gelişimindeki temeller hiçbir zaman folklor olmamıştır.

Çağdaş Kırgız edebiyatının temellerini atan yazar nesli içerisinden bir iki kalem haricinde Rusçayı bilen olmadığı için bu yazarlar ilk kaleme aldıkları eserleri, özellikle de şiirleri, Kazak, Özbek ve Tatar dillerinde kaleme alınan orijinal eserlerin veya bu dildeki çevirilerin etkisinde kalarak kaleme almış, yazdıkları edebî metinleri bu dillerde verilen eserlere benzetme çabasında olmuşlardır. Fakat yeni tipte oluşmaya başlayan Kazak, Tatar ve Özbek edebiyatlarında bahsi geçen zaman dilimi içerisinde işlenen türler Rus edebiyatından örnek alınmıştı. Rus edebiyatında işlenen bu türler ise Batıda gelişmiş, işlenmiş Rus edebiyatına geçerek uzun bir zaman dilimi içerisinde bu edebiyat dâhilinde en mükemmel seviyesine ulaşmıştı.

Kırgız edebiyatının temellerini atan yazar nesilleri Rus dilini tam manasıyla öğrendikten sonra hem Rus dilinden hem de bu dil vasıtasıyla dünya edebiyatlarından etkilenmeye başlamıştır. Fakat ilk yazar nesillerimizin Batı edebiyatının, hatta Rus edebiyatının yüz yıllar içerisinde edinmiş olduğu edebî birikim ve neticesinde oluşan edebî zevkleri anlaması, edebî türlerin Kırgızcada örnek olarak nitelendirilebilecek şekillerini ortaya koymaları hiç de kolay olmamıştır. Bu yüzden şayet vermiş olduğu eserlerle Rus edebiyatı dâhilinde de değerlendirilmeye müsait yanları olan Cengiz Aytmatov'u istisna olarak kabul edecek olursak, Kırgız edebiyatında Batı standartlarını yakalayabilen klasik olarak nitelendirilebilecek eserlerin günümüze kadar kaleme alınmadığını söylemek durumundayız.

Fakat bütün olumsuzluklara rağmen millî edebiyatımızın, Batı edebiyatlarının açtığı yolda ilerlemekte olduğunu, ilk yıllardaki tür kargaşasını atlattığını ve gelişim sürecini yaşamaya başladığını söylemekle de yanlışa düşmüş olmayız.

Netice itibariyle Kırgız edebiyatı tarihini kendilerine araştırma konusu olarak seçen ilim adamı ve öğrencilerin bu edebiyatın Doğu halkları edebiyatlarının tesiri altında gelişmediğini, aksine Avrupa, özellikle de Avrupalılaşmış Rus edebiyatından hem tür hem edebî yaklaşım hem de teorik ve estetik açıdan etkilenerek inkişaf ettiğini, fakat dünya edebiyatları seviyesine çıkma sürecini de hâli hazırda yaşamakta olduğunu unutmamaları gerekmektedir.

Türkiye Türkçesine aktaran: Kemal GÖZ

Salican Cigitov

Müteveffa Prof Dr. , Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi eski Türkoloji Bölümü Başkanı ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü.

Yazı bilgisi :
Alındığı tarih: 30 Kasım 2005
Yayına kabul edildiği tarih: 30 Aralık 2005
E-yayın tarihi: 27 Mart 2006
Çıktı sayfa sayısı: 14